

Habermas'ta Bürokratik Kuşatma Sorunu: Yaşam Evreni ile Dizge İlişkisi

Ahmet Özalp*

GİRİŞ

İşbölümü, otorite ve hiyerarşinin devlet yönetimine yansıma biçimi olan bürokrasi (Fişek, 2005: 102), modern devletin ekonomik, toplumsal, politik fonksiyonlarının genişlemesine paralel biçimde büyüyerek sosyal devlet döneminde en üst formuna ulaşmıştır. Bu süreçte bürokrasi, yalnızca bir yönetim aygıtı olmakla kalmayıp kendisini ortak gereksinimlerin karşılanması, yönetim işlerinin yerine getirilmesi, farklı toplumsal taleplerin ortak yarar çerçevesinde uzlaştırılması, politik kararların yönlendirilmesi, ve daha da çarpıcı olan sistemin istikrarının sürdürülmesi işlevleriyle haklılaştıran (Heywood, 2007: 512-513) kolektif bir özneye dönüşmüştür. Modern bürokrasi, Weberci anlamıyla, aklın ürünü olan kurallarla düzenlenmiş, yasal bir otoriteden kaynaklanan hiyerarşi içinde işleyen, bürokratları bu çark içinde bir dişliden ibaret olan rasyonel bir aygıt olarak tanımlanmaktadır (Weber, 2005; Mouzelis, 2003: 19). Gerçekten de bu tarafsız, rasyonel olarak düşünülen aygıt, kolektif bir özneye dönüşerek toplumu kendi uzantısı ya da nesnesi durumuna getirmeden önce, hiç de kendiliğinden doğmayan bir düzenin yarattığı toplumsal eşitsizlikleri, sosyal adaleti sağlamak adına gidermek için siyasal iktidarlar tarafından diğer alanlara müdahale etmekte kullanılmıştır. Hukuksal olarak eşit olarak kabul edilen bireyler arasında kurulan sözleşme ilişkileri gerçekte mülkiyeti olmayanlar aleyhine toplumsal eşitsizlik biçimleri yarattığından devlet, toplumsal çatışmaların yaşandığı bu alana önce

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi

dengeleyici olarak girmiş (örneğin sosyal güvenlikle ilgili yasal düzenlemeler), sonra düzenleyici fonksiyonlar (örneğin bizatihi işveren olarak ödevler) üstlenmiştir (Kara, 2004: 23).

19. yy'dan 20.yy'a gelene kadar Orwell'in "1984" de yaptığı tasviri ya da "Hayvan Çiftliği"nde betimlediği kara ütopyasını, Weber'in, kapitalist ya da sosyalist olsun, modern toplumlarda yaşamın bütün alanlarını kontrol etmeye yönelik bürokrasinin dünya çapında yaygın bir örgütlenme tarzı olmaya doğru gittiği şeklindeki tezini haklı çıkararak gelişmeler yaşanmıştır. Bu büyümenin, devleti kamusal çıkarın alanı olarak gören teorik yaklaşımlar açısından, örneğin devleti olumlamanın zirvesi sayılan Hegelci perspektiften bakıldığında bir sakıncası yoktur. Çünkü devlet neyi istediğini evrenselliği içinde bilen, bilinçli olarak benimsenmiş amaçlara, bilinen ilkelere ve bilinç için de mevcut olan kurallara (yasalara) göre davranan, evrenseli temsil eden bir varlıktır. Dar anlamda, devletin yürütme gücü olarak bürokrasi, tikel çıkarları evrenselin yani devletin katına taşıyan, sivil toplumda yer alan tikel, özel çıkarları evrenselle sentezleyen güçtür (Hegel, 2004: 210, 222). Ancak Hegel'in diyalektiğini tersine çevirerek ayakları üzerine oturttuğunu söyleyen Marx'la birlikte devletin olumlanması süreci de kırılmaya uğramıştır. Marx'ta devlet, zorlayıcı bir aygıt olarak ya da toplumun yoğunlaşmış ve örgütlenmiş şiddeti olarak araçsaldır; modern devletin bürokrasisi, burjuvazinin ortak işlerini yürüten sınıf egemenliğinin bir aracı olarak evrensel değil, kısmidir. Dolayısıyla devlet, tarihsel ve tikel çıkarların alanı olarak sivil toplumun karşısında başat değil, bağımlıdır (Bobbio, 2004: 94). Sınıf kavramının karşısına statü kavramını çıkardığı için Marx'a karşıymış gibi görülen ya da öyle gösterilmeye çalışılan Weber, bürokrasiyi rasyonelleşme sürecinin kaçınılmaz bir sonucu olarak görmesine ve haklı çıkmasına rağmen, modern dünyanın bürokratikleşmesinin demokratikleşme ve bireysel özgürlükler açısından tehlike oluşturacağını fark etmiştir (Mouzelis, 2003: 21- 22).

Çalışmamızın konusunu oluşturan Habermas, Weber'in rasyonelleşme süreci ile açıkladığı ayrışmaya –kapitalizm ile bürokrasi- yaslanan, toplumdaki ayrışmış, kendi iç işleyişi olan, rasyonel, egemenlikten kaynaklanan meşru silah kullanma tekeline sahip bir üst iktidar formu olarak modern devlet tanımından hareket etmektedir. Habermas'ta toplumsal bütünlüğün parçaları olan ve aynı zamanda kuramının teorik öncüllerini oluşturan yaşam dünyası/evreni ile bürokrasinin bir alt dizge olarak içerisinde yer aldığı (kapitalizmle birlikte), araçsal mantığın işlediği sistem/dizge arasında hiçbir zaman tam örtüşme yoktur. Bu örtüşmemeye durumu iki düzey arasında her zaman gerilimli bir ilişki yaratır. Bu gerilim, belirli bir süre, sosyal devlet döneminde işçi-işveren arasında bürokrasinin başat rol oynadığı görece bir denge durumunun sağlanması ve bu denge durumuna

tarımsal sübvansiyonlar ile sosyal güvenlik politikaları aracılığıyla toplumun geniş kesimlerinin eklenmesi ile bastırılabilmiştir. Elbette bürokratik kuşatma ile sonuçlanan bu sürecin başlaması, güçlenmesi ve zayıflaması, tarihsel koşullarda gerçekleşen sınıfsal mücadelelerden bağımsız değildir. Globalleşmeyle birlikte modern devletin azalan rolüyle bürokrasinin kuşatması tam anlamıyla kalkmış da değildir. Fakat bu kuşatma, maddi yaşamın yeniden üretilmesi sürecinde yavaş yavaş yerini, hem de onun bir müttefiki olarak, kapitalizmin kuşatmasına bırakmaktadır.

Çalışmamızda bu süreç, Habermas'ın epistemolojik kavramsallaştırmaları üzerinden irdelenmektedir. Habermas, konuyu yüzeysel bir biçimde ele almak yerine iletişimsel eylem teorisi ile kurulan toplumsal gerçekliğin içerisinde sorunsallaştırmıştır.

I. BÜROKRATİK KUŞATMANIN TARAFLARI: DİZGE VE YAŞAM EVRENİ

Habermas'ta bürokrasi, somutlaşmış bir iktidar formu olarak dizge ya da sistemi oluşturan alt dizgelerden biridir. Bürokrasi ile birlikte dizge içerisinde yer alan ve onu oluşturan diğer bir alt dizge ise paranın somutlaşmış iktidar formuna dönüştüğü kapitalizmdir. Modern anlamda bürokrasi kapitalizmle eş anlı olarak toplumsal bütünlük içerisinde ayrışmaya başlamıştır (Habermas, 2001: 585). Bu ayrışma, kapitalizmin ve bürokrasinin “yaşam evreni” ni kuşatan ve dolayısıyla toplumsal yaşamın davranış örüntüsü içerisinde yer alan öznenin eylemlerine yön veren ve eylemlerini sınırlayan yapılara dönüşmeleri anlamına gelmektedir. Kendi iç işleyişleri olan görece özerk bu yapıların kuşattığı yaşam evreni, öznenin kendi dışındaki nesnel, toplumsal ve öznel dünyalar ile kurduğu ilişkileri sırasında gönderimde bulunduğu arka plandır. Bu arka plan, bu dünyalar hakkında özneler arası bir biçimde kurulan, paylaşılan, gelecek kuşaklara aktarılan toplumsal ön kabullerden oluşan ve geçerliliği açık ya da zımni bir şekilde onaylanmış zihinsel bir çerçevedir. Bu çerçeve bireylerin doğuştan verili olarak buldukları, kendilerine aktarılan ve toplumsal yaşama katılmalarının ön şartı olarak geçerli toplumsal ve ahlaki normlar olarak sözlerine ve eylemlerine yön veren, Habermas'ın ifadesiyle “yaşam evrenine ait gönderim bağlamı” nı oluşturmaktadır (Çiğdem, 1997: 184, 185; Habermas, 2001: 552- 554; Shabani, 2007: 2- 7). Habermas, toplumsal bütünlüğü kültür, toplum ve kişi bileşenlerinden oluşan “yaşam evreni” ile kapitalizm ve bürokrasi alt dizgelerinden oluşan “dizge”nin birleşimi olarak tasarlamaktadır. Bu birleşimin parçaları arasında mekanik bir ilişki değil, karşılıklı bir etkileşim vardır. Bu etkileşimin uyum düzeyi bütünlüğün varlığını etkilemektedir. Çünkü yaşam evreni ile dizge arasında hiçbir zaman tam bir örtüşme yoktur. Bu nedenle

ikisi arasında sürekli ve gerilimli bir ilişki söz konusudur. Bu gerilimin su yüzüne çıkması aynı zamanda sistemin krize girdiğinin bir göstergesi olmaktadır.

Bürokrasi alt dizgesinin bu krizde oynadığı rol, onun diğer alanlara sirayet etmesinden ve kendi ilke ve kuralları doğrultusunda rasyonelleştirmeye çalışmasından kaynaklanmaktadır. Bürokrasi Habermas'ta da Weber'in kullandığı anlamda modern devletle özdeşleşen, kişilik dışı, tarafsız, rasyonel bir aygıttır. Bürokrasinin içerisinde yer aldığı dizge, modern öncesi zamanlarda yaşayan toplulukların otoritelerinden farklı biçimde, otoritenin önde gelen akrabaların ilişkilerinden değil, hukuksal yaptırım araçlarını kullanan siyasal bir erkin örgütlenmesinden kaynaklanmaktadır (Habermas, 2001: 588). Weber'in betimlediği gibi modern devletin bürokrasisinin dayandığı otorite, lider kabul edilen bir kişiye atfedilen doğüstü, kutsallaştırılmış yeteneklerden kaynaklanan karizmatik otorite ya da meşruluğunu toplumda kök salmış örf, adet, alışkanlık gibi geleneksel yapılardan alan geleneksel otoriteden farklı olarak yasal/ussal otoritedir (Weber, 2006: 42). Yasal/ussal otorite, bürokrasiye dahil olanların, yönetimin davranışlarını düzenleyen teknik kurallar ya da normlara uygun olanlar arasından seçildiği, seçilen bürokratların (geniş anlamda resmi memurlar) yetki ve sorumluluklarının önceden yazılı kurallarla belirlendiği, büroya atanmış ya da seçilmiş olmakla başlayan sorumluluklarının gerektirdiği işler karşılığında maaş aldıkları hiyerarşik bir yapılanmada cisimleşmektedir (Weber, 2006: 46- 48). Marx'ın toplumdaki ayrılmış ve onun üstünde yer alan üst iktidar formu ve ortak çıkardan çok burjuvazinin çıkarlarını koruyan yabancılaşmış bir aygıt olarak gördüğü modern devletin spesifik ve sosyal bir grubudur bürokrasi ve Marx'ın ifadesiyle bürokrasinin üyesi olan bürokrat için bütün dünya kendi etkinliğinin bir nesnesinden başka bir şey değildir (Abensour, 2002: 78- 79).

Marx'taki yabancılaşma süreci, aynı zamanda Weber ve Habermas'ın açıkladıkları ayrışma sürecidir. Marx'ta emekçinin kendi emeğinin ürünleri olan metalar üzerinde hak iddia edememesi yani emekçinin kendi emeğinin ürünleri üzerindeki denetimini yitirmesi olarak tanımladığı yabancılaşmanın bürokrasi olgusuna yansımaları, bürokrasinin toplumsal yaşamı düzenleyen, kontrol eden, kapalı, hiyerarşik bir yapıya dönüştürerek toplumun denetiminden çıkmasıdır (Abensour, 2002; Mouzelis, 2003:11-13)¹. Habermas'ta da toplumsal bütünü meşruiyet krizine sürüklenmesinde bürokrasi, devletin ekonomik ve toplumsal

1 Marx'a göre, siyasal yönetim açısından ortaçağla modern dönem arasında en büyük fark, ortaçağda halkın yaşamıyla devletin yaşamının özdeş yaşamlar olmasıdır:

“Siyasal devlet henüz özdeksel devletin biçimi olarak görülmez. Ya eski Yunanistan'da olduğu gibi res publica yurttaşların gerçek içeriğini ve özel insan da köleyi oluşturur; siyasal olarak devlet, yurttaşların yaşam ve istençlerinin tek gerçek içeriğidir ya da Asya despotizminde olduğu gibi siyasal devlet tekil bir bireyin özel keyfi yönetiminden başka bir şey değildir, yani siyasal devlet özdeksel olarak köledir.”(Marx, 1997: 50)

yaşama artan müdahalesiyle birlikte politik sorunları teknik konulara dönüştürerek, çözümünü de teknik bilgiye sahip uzmanlara bırakarak önemli bir rol oynamıştır. Araştırma sonuçları, askeri bilgiler, gizli siyasal pazarlıklar, stratejik kabul edilen bilgiler, devletlerce rekabet, güvenlik, çıkar gibi nedenlerle gizli tutulmakta, serbest bilgi dolaşımının önünde ciddi engeller oluşturularak kamuoyunun gözünden kaçırılmaktadır. Çoğu kez yönetme etkinliğinin “teknik sorun meşrulaştırması”nın arkasına gizlenerek pratik sorunları kapsam dışında bıraktığını, Marcuse’un dile getirdiği biçimiyle, tekniğin yalnızca kullanımının değil, bizzat kendisinin doğa ve insan üzerinde iktidar kurma aracı olarak işlediğini ve bu nedenle birçok sorunsalın demokratik tartışma zeminine çekilemediğini dile getiren Habermas, teknokratikleşmiş bir toplumda demokratik irade oluşumunun anlamsızlaşacağını ileri sürmektedir (Habermas, 2001: 89).

Weber’in ve Marx’ın görüşleri etrafında bürokrasinin teknik ve bilim aracılığıyla dünyayı ve toplumu kendi kuralları doğrultusunda rasyonelleştirmesini, bir tür tahakküm biçimi olarak gören Frankfurt Okulu geleneğine uygun biçimde Habermas, bürokrasinin ve kapitalizmin araçsallığının yaşam evreninin iletişimselliğinin yerini almasına karşıdır.² İletişimsel eylemle kurulan ama bürokrasi ile kapitalizmin birlikte oluşturdukları dizge tarafından sömürgeleştirilme tehlikesi altında olan “yaşam evreni”, bireye toplumsallaşma sürecinde yol gösteren anlam haritasının oluştuğu alandır. İletişimsel eylem, yaşam evrenini oluşturan kültür, toplum ve kişi bileşenleri üzerinde somutlaşmaktadır. Kültür bileşeni, iletişimsel eylemin anlaşma görünümünde geleneğin ve kültürel bilginin yeniden üretimine karşılık gelmektedir. Toplum, eylem koordinasyonu görünümünde toplumsal bütünleştirme ve dayanışmayı sağlamaktadır. Son olarak kişi bileşenine eylemin toplumsallaştırma görünümünde kişisel kimliklerin oluşturulması süreci tekabül etmektedir. Bu yeniden üretim süreci anlamsal boyutta (kültürel gelenek), toplumsal uzamda (toplumsal olarak bütünleşmiş gruplar) ve tarihsel zamanda (kuşaklar aracılığıyla) gerçekleştirilmektedir. Yaşam evreninde yer alan toplumsal semboller, değerler, kültür aracılığıyla bireylere aktarılarak sürekli kılınmaktadır. Dolayısıyla ve aynı zamanda,

• Kültür, iletişime katılanların dünyada yer alan bir şey hakkında anlaşmaları için kendilerine gereken bilginin stokunu sağlamakta,

• Toplum, tarafların toplumsal gruplara aidiyetlerini ve dayanışmayı meşru düzenlemelerle desteklemekte,

2 Bürokrasinin içerisinde yer aldığı dizgenin diğer alt dizgesi olan kapitalizm, modern bürokrasiyle birlikte toplumsal bütünlük içerisinde ayrılmaya başlamıştır. Kapitalizm alışverişin, ilkel kabilelerde gerçekleşen takas işleminden farklı olarak “para” aracılığıyla gerçekleştiği, tabakalaşmanın kan bağı yerine üretim araçlarının özel sahipliğine yani özel mülkiyete dayandığı, hem devlete hem de yaşama evrenine karşı özerkleşmiş bir alan olarak ortaya çıkmaktadır (Habermas, 2001).

• Kişilik, anlaşma süreçlerine katılma ve kendi kimliğini kanıtlama edinçlerini içermektedir (Habermas, 2001: 568- 570).

Habermas'a göre, yaşama evreninde dizgenin müdahalesi nedeniyle bir gerilim oluştuğunda toplumsal yaşamda bunun karşılığı kültürel yeniden üretim boyutunda anlam kaybı, toplum bileşeninde meşruiyet eksikliği, kişi bileşeninde yönlenme ve eğitim krizi biçiminde ortaya çıkmaktadır. Toplumsal bütünleşme sürecinde aksaklık olması yani yeniden üretim krizi, kültürel dokunun, ortak değerlerin parçalanmasıyla kolektif kimliğin tehlikeye düşmesine, toplumda kural dışılığın yaygınlaşmasına ve kişi düzeyinde yabancılaşmaya neden olmaktadır. Son olarak toplumsallaşma sürecinde böyle bir krizin varlığı, kültür alanında geleneğin kopması, toplum alanında güdülenim eksikliği, bireysel alanda psiko-patolojik vakaların görünmesi şeklinde belirginleşecektir (Habermas, 2001: 570- 576).

Habermas'ın iletişimsel eylemi, tam da toplumsal gerçekliğin kuruluşunun ve üretiminin simgesel boyutunu ortaya koymak amacıyla olduğu için epistemolojik bağlamda dizge alanında belirleyici olan araçsal eylemden farklıdır. Habermas, epistemolojik bağlamda da tek bir yöntem benimsememekte, ikili bir mantık geliştirmektedir. Toplumsal yaşamın içerdiği düşün, değer ve anlam sistemlerini sembolik toplum modeli içerisinde değerlendirmektedir (Savran,1999: 158-159). Buna karşılık, yaşam evreninin maddi yeniden üretimini, toplumsallaşmış bireylerin hedeflerini gerçekleştirmek için dünyaya müdahalede buldukları amaçlı etkinlik içerisinde değerlendirmekte ve bu alanda pozitivist bir tutum takınmaktadır (Habermas, 2001: 572). Bu açıdan Habermas, pozitivist doğal toplum modeli ile yorumsamacı sembolik toplum modeli arasında bir bağ kurmaktadır. Toplumun yeniden üretimi, yaşama evreninin simgesel yapılarının varlığının sürdürülmesi olarak görülürken maddesel yeniden üretim de göz ardı edilmez. Çünkü her iki boyutta da yeniden üretim süreçlerinin kesintiye uğraması hem yaşam evrenini hem dizgeyi içeren toplumsal bütünü krize girme olasılığını yükseltecektir.

II. BÜROKRATİK KUŞATMA: İDEAL DURUMDAN KRİZ DURUMUNA

Habermas, 1970'li yıllarda ileri kapitalist ülkelerde yaşanan krizi ekonomi/kapitalizm alt dizgesinden kaynaklı bir sorunun politik ve kültürel alt dizgelere kaymasıyla belirginleşen sistem krizleri olarak tanımlamaktayken; 90'lı yıllarda krizi bu kez ampirik olarak değil, normatif bakış açısıyla değerlendirerek liberal demokratik kurumların içine düştüğü meşruiyet krizi olarak tanımlamaktadır (Habermas, 2002, 147- 148; Held/Simon, 2006: 400- 401; Vergin, 2008: 50-

51). Bu krizin hikayesini 17. yüzyıl burjuva kamusunun dönüşümüyle açıklayan Habermas'a göre, bu dönemde kamusal alan toplumsal bütünü parçalarını uyumlu biçimde birbirine bağlayan eklem yeri idi. Öyle ki bu eklem yeri, Habermas tarafından hem kapitalizme hem de devlete karşı konumlanmış, eşit yurttaşların politik iletişimlerinin bir ürünü olan özerk bir alan olarak idealize edilmiştir. Habermas'ın 1962 yılında yayınladığı "Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü", geç kapitalist dönemde yaşanan krize yol alışı öyküsüdür, aynı zamanda.

Bu öyküde 17. yüzyıl burjuva kamusu, bir yandan modern anlamıyla devletten yani bürokrasiden, diğer yandan özel alandan (pazar ilişkileri ve aile) ayrılmış, eşit yurttaşların ortak sorunlar hakkında akıl yürüttükleri politik bir topluluğa karşılık gelmektedir. Pazarı ve devleti birbirine ekleyen eklem yeri, dünyada olup bitenlerden basın aracılığıyla haberdar olan yurttaşların bu haberlerle ilgili olarak konuşup tartıştıkları, değerlendirmeler yaptıkları ve kamuoyu aracılığıyla isteklerini siyasal alana ilettikleri özerk kamusal alandı. Bu kamusal alanı oluşturan yurttaşlar asgari eğitim düzeyine sahip devlet memurları başta olmak üzere din adamlarından küçük ve büyük burjuvaziye kadar geniş bir yelpazeyi içermektedir. Asıl unsur olan burjuvazi, bu alanı bir taraftan hanenin sınırlarını aşan üretim ve üretim ilişkilerinden ayırıştırmaya çabalarırken, bir taraftan hem özel hem kamusal alanı kamu erkiyle özdeşleşen devletin iktidarına karşı güvence altına almaya çabalamaktaydı. Habermas'ın kamusal alanı bu süreç sonucunda dar anlamda devletten (bürokrasi) ve dar anlamda özel alandan (aile ve salt ekonomi) ayrı bir ara alan oluşturmaktaydı (Habermas, 1997: 70- 90).

Bu ara alanda üretilen basın ve edebi yapıtların fonksiyonları siyasal bir nitelik taşıdığı için liberal burjuva kamusu da siyasal bir topluluktu. Kamusal alanın yapısal dönüşümü, bu ara alanın ortadan kalkmasıyla devlet ile toplum arasında dolayimsız bir ilişki kurulması nedeniyle toplumsal alanla devletin iç içe geçmesi sürecidir. Kamusal alanın yapısal dönüşümü, kapitalizmin kendini örgütlediği yüzyıl içinde kamusal alanla özel alan arasındaki asli ilişkinin çözülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda toplumsal alanda yaşanan gerilimleri çözmeye devlet artan biçimde bu alana müdahalesi, burjuva kamusal alanının siyasal işlevini ortadan kaldırarak, onu özel alanın parçası olarak kalmaya yöneltmiştir. Habermas, Marx'tan alıntılıdığı pasajdan hareketle Marx'ın "düzenli ordu, polis, din adamları, yargıçlar gibi sistematik ve hiyerarşik bir iş bölümüne göre yaratılmış ve her yerde hazır ve nazır organlarıyla" devlet erkinin heybetinden endişeye düştüğünü söylemektedir (252). Devletin artan müdahalesinin temel nedeni, kapitalist üretim biçiminin kendisinden kaynaklanan antagonizmadır. Yani ekonomik ve toplumsal gücü ellerinde biriktiren sermaye ile yoksullaşan kitleler arasında ki çelişkinin ortaya çıkardığı yoğunlaşma ve bunalım süreçleridir. Müdahalecilik, "artık salt

özel alan içerisinde kalınarak halledilemeyecek olan çıkar çelişkilerinin siyasal alana aktarılmasından doğar” (Habermas, 256) Bu süreçler, güçlü bir devlete duyulan gereksinimi artırmıştır ve devlet müdahalelerine zemin hazırlamıştır. Devlet bu dönemde, liberal dönemde üstlendiği yargı, adalet, savunma ve vergi toplama gibi düzenleyici işlevlerinin yanına bir de biçimlendiricilik işlevlerini eklemiştir. Zayıf toplumsal gruplara, işçilere, kiracılara, tüketicilere dönük koruma ve tazmin ödevlerini üstlenen devlet, en sonunda özel ellere bırakılan işleri de sahiplenmiştir. Kamusal otoritenin özel alanı kapsayan genişlemesi, karşıt süreç olarak toplumsalın da devletleştirilmesini doğurmaktadır. İşte, toplumun giderek devletleştirilmesi ile koşut olarak kendini dayatan devletin toplumsallaştırılması şeklindeki bu diyalektik, burjuva kamusunun temellerini, yani devlet ile toplum arasındaki gerilimi aşındırır; bu ikisi arasında ve aynı zamanda bu iki alanın birlikte oluşturdukları alanda kamusal ile özel arasında ki ayırmadan kopan, yeniden siyasallaşmış bir toplumsal alan meydana gelir (Habermas, 1997)³.

Bürokratik kuşatma süreci, geç (örgütlü) kapitalizm aşamasına gelindiğinde, artan devlet müdahalesinden dolayı, hem pazar mekanizmasının kendi içinde, hem de genel olarak yaşam kalıplarında genişlemiş olmaktadır. Bu durumda artık, toplumsal yaşam evreninde ve kapitalist alt dizgede karşılaşılan toplumsal olgular, örgütlü gruplarca yönlendirilen ya da yönetsel birimlerce alınan siyasal kararların bir sonucu olarak görülmeye başlanmaktadır. Böyle görüldüğü için de, ekonomik ve toplumsal isteklerin muhatabı olan yönetsel dizge bu istekleri karşılayamadığında “rasyonellik krizi” ne sürüklenir. Başlangıçta bu kriz, kitlelerin sadakatlerinin üretilmesi ile giderilmektedir. Devlet bir yandan birikim sürecini korurken, aynı zamanda toplumsal sistemin düzenli işlemesi için gereken kitlesel sadakat düzeyini de sürdürmek zorundadır. Bürokrasi kuşatmayı kuşatılanların iyiliği için yaptığına inandırdığı ölçüde ya da başka bir ifadeyle kuşatılmayı hissettirmede olduğu ölçüde varlığını bir zorunluluk olarak sunabilir. Held ve Simon (2006: 400)’un Habermas yorumundan yararlanırsak, liberal kapitalist devlet zorlamanın ötesinde adalet, özgürlük, katılım vb. ilkeleri somutlaştırdığı ölçüde geniş ölçekli bir sadakati üretebilir. Ancak devlet sistematik olarak bir sınıfın çıkarı doğrultusunda hareket ederken, diğerinin de sadakatini sağlamak zorunda olduğundan dolayı meşruluk açığı her zaman vardır. Devletin ilk işlevi (sınıf çıkarı) görünür olduğunda kitle sadakati tehdit altında olacaktır. Bu tehdit,

3 Özerk kamusal alana nüfuz eden sadece bürokrasi değildir. Ayrıca kapitalizm kültürü kitleselleştirerek pazarın konusu haline getirmiştir. Burjuva bireylerin salonlarda, kulüplerde ve okuma topluluklarındaki akıl yürütme faaliyetleri, üretim ve tüketim döngüsüne, yaşamsal gereksinimlere dolaysızca tabi değilken, artık, yazılan çizilen şeyler, gazeteler vs. tüketim alanına girmiştir. Böyle olduğu anda, boş zaman davranışı denen şey, sadece üretim ve tüketim döngüsüne dahil edilerek apolitikleşmiştir. Bu kitle kültürünün yeni biçimlerine ilk nüfuz eden tüketici kesimleri de, yerleşik eğitilmiş sınıftan da toplumun alt tabakalarından da değil, görece yükselmekte olan ve statülerini kültürel olarak meşrulaştırmaya gereksinim duyan gruplardan oluşmuşlardır (Habermas, 1997: 281).

sadece bürokratik mekanizmaya olan sadakati sarsmakla kalmayıp, bütün dizgeyi meşruiyet krizi eğilimine sürüklemektedir (Held/Simon: 2006: 399- 401)⁴.

Bürokratik kuşatmanın özellikle 1980’li yıllardan başlayarak devletin küçültülmesi yönünde neo-liberal politikalarla kaldırıldığının iddia edilmesi, gerçeklikten uzak bir iddiadır. Çünkü Habermas’ın son çalışmalarında dile getirdiği gibi, globalleşme süreci ile birlikte ulus devletin toplumsal istemleri karşılama kapasitesi daraldıkça sadakat krizinden daha öteye ciddi bir meşruiyet krizi açığa çıkmış bulunmaktadır. Habermas’a göre, 1960’lardan başlayarak kadın hareketlerinin, radikal çevrecilerin, savaş karşıtlarının ortaya çıkışı dizgeye -kapitalizm ve devlet ya da başka bir ifadeyle para ve bürokrasi aracılığı ile kuşatılmaya- karşı tepkinin bir ürünüdür. Yeni kategoriler ya da toplumsal hareketler bu bağlamda, siyasal olarak bütüncül olmaktan çok uzak olmakla birlikte, kültürel nitelikleri baskın durumdadır. Çünkü yaşam evreni içerisinden doğmuşlardır. Bunların ortak özellikleri, ayırt edici grup kimlikleri ile kismiliklerinden kaynaklanan (total olmama ya da tek bir gönderim çerçevesine sahip olma anlamında) radikalizmleridir. Bu gruplar, modernitenin, politika ve ekonomiyi kontrol etmeye çalışan, bütün toplum adına konuşan teorilere ve kolektif özneler yer veren devrimci mantığının bütüncül elementlerine karşıdırlar (White, 1989:123). Bu hareketlerin yükselişinin altında yatan şeylerden birisi de paranın demokratikleştirilememesi ve devletin yaptırım gücünün yerini almasıdır (Habermas, 2002: 100). Habermas, 1962 yılında kaleme aldığı “Kamusallığın Yapısal Dönüşümü” isimli çalışmasını, bu çalışmaya yöneltilen eleştirileri yanıtladığı geniş bir önsözle birlikte yeniden yayınlamıştır. Orada temsiliyet ya da meşruiyet krizinin ancak burjuva kamusunda olduğu gibi, kararların kamusal bir topluluğun müzakere sürecine dayanmasıyla aşılabileceğini savunmaktadır⁵. Habermas, devlet iktidarının bir hukuk kuralının hem yasallığını hem meşruluğunu birlikte sağlayamaması durumunda meşru olamayacağını ileri sürmektedir. Yasallık, devletin gerektiğinde yaptırımlara başvurarak kuralı uygulamasıdır. Meşruluk ise hukuk kuralının toplumsal kabul görmesi, saygı uyandırmasıyla ilgilidir. Bu aynı zamanda yasamanın meşruiyetinin ve fiili geçerliliğinin de bir ölçütüdür. Bu bağlamda “anayasal devletin meşruluğu”, hukuk kurallarının, kurallardan etkilenenlerin onayını sağlayacak rasyonel bir iletişim sürecinin ürünü olmasına bağlıdır (Habermas, 2002:150). Dolayısıyla Habermas, Shabani (2007)’nin belirttiği gibi, yaşam evreni ile dizge arasında var olan gerilimin yol açtığı meşruiyet krizine çözüm olarak “söylemsel kamu alanı modeli” ni ya da başka bir ifadeyle “müzakereci demokrasi”yi önermektedir.

4 Held ve Simon’un makalelerinin orijinal basımı 1976 tarihlidir. Söz konusu makale, Habermas’ın “Legitimation Crisis” isimli çalışması hakkındadır. Türkçe baskısı için bkz. Held, D./Simon, L.(2006).

5 Türkçe ilk baskısı 1997 tarihlidir.

Bürokratik dizge, kapitalist dizgenin ulusal boyuttan global boyuta taşınmasıyla kapitalizmin yeni gereklerine göre devletin küçültülmesi adı altında özelleştirme, yerleşme politikalarıyla önce toplumsal fonksiyonlarını piyasa lehine bırakmak zorunda kalmış; deregülasyon (düzensizleştirme) politikalarıyla da yapı bozuma uğramıştır. Habermas, yaşam evreni ile dizge arasında ki gerilimi aşmanın yolunu, farklılaşmış ve genişlemiş kamusalılıkların, yani farklı söylemlerin, hukuksal düzeyde meşrulaştırılmış usuller aracılığıyla demokratik müzakere ve karar alma süreçlerinde temsil edilmesinde görmektedir. Bu açıdan, söylemsel kamu alanı modeli, liberal demokrasiye bütüncül bir alternatif olmayıp, onu tamamlayıcı niteliktedir. Liberal demokratik kurumlar, en önemlisi anayasal devlet veri alınmakta; parlamento ve meslekten siyasetçilerle sınırlanmış olan siyasal karar alma süreçlerine yurttaşların katılımı amaçlanmaktadır. Bu şekilde farklı kültürleri bünyesinde barındıran global toplumlarda farklı beklentilerin ve istemlerin siyasal alana yansıtılacağı, çözüm aranacağı ve bu şekilde krize girmiş olan temsili demokrasinin yeniden meşruiyet kazanacağı düşünülmektedir (Sitembölükbaşı, 2005; Habermas, 2002a; Habermas, 2002b).

III. KRİZ DURUMUNUN AŞILMASI SORUNU

Habermas, dizge ile yaşam evreni ya da modern devlet ile toplum arasında var olan gerilimi, dizgeyi söylemsel kamu alanına bağlayarak aşmaya çalışmaktadır. Krize giren liberal temsili demokrasi düşüncesi, devlet/özel alan ayrımı yapmakta ancak yurttaşlardan oluşan özerk bir kamusal alan düşüncesine yer vermemektedir. Devlet kamu yönetimi mekanizmasıyla, özel alanda kişilerin çıkarlarıyla birlikte yer aldığı, piyasa ilişkilerine göre yapılandırılmış ilişkiler sistemiyle özdeşleştirilir. Toplumla devlet arasında aracılık yapan siyasetin temel fonksiyonu, sorunları çözme işini üstlenen uzmanlaşmış devlet mekanizmasına (kamu yönetimine) karşı kişisel çıkarları kolektif taleplere dönüştürme ve aktarma işine dönüşmektedir. Dolayısıyla siyaset, temsilciler aracılığıyla siyasal gücü idari düzeyde kullanmada uzmanlaşmış bir yönetim aygıtına karşı toplumun taleplerini ileri sürme işlevini görmektedir (Habermas, 2002a: 151-152).

Bu nedenle liberal anlayışın yurttaşlık kavramına yansımaları, yurttaşlığın statüsünün negatif ya da öznel haklar görüşüne göre belirlenmesidir. Negatif temelli özgürlük, devletin müdahalesine karşı korunan özel alanda bireyin homo economicus olarak kendi çıkarını rasyonel biçimde sağlayabileceği varsayımına dayanmaktadır. Bireylerin kendi çıkarları peşinde koşarken yaptıkları özgür tercihler, “görünmez bir el” aracılığıyla kesişecek ve “kendiliğinden doğan bir düzen” ortaya çıkacaktır. Doğal olarak, negatif hakların piyasa ilişkilerine göre belirmesi sonucunda liberal modelin siyasetle ilgili mantığını da piyasa mantığı

belirlemektedir. Habermas’a göre, liberal modelde seçimde oy veren yurttaşın tercihi, piyasadaki tarafların tercih edimiyle aynı yapıdadır. Liberal özgürlük devlet iktidarı karşısında özel alanın korunması ve özel alanı genişletmek üzere devletin sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Özgürlükle özdeşleştirilen özel alanda piyasa, rasyonel bireylerin üreticiler ve tüketiciler olarak yer aldıkları ve kendi çıkarları doğrultusunda ürün tercihi yaptıkları alandır. Dolayısıyla bu mantığın uzantısı olarak yurttaşlar, kişisel çıkarlarına en uygun parti programına sahip olan ya da en uygun vaatlerde bulunan siyasal partiyi tercih ederek oy kullanacaklar; bu partiler aracılığıyla kişisel çıkarlar kolektif bir talebe dönüştürülebilecektir. Bir partinin başarısızlığı durumunda da seçmen pozisyonunda olan yurttaş, oyunu alternatif bir partiye kullanarak iktidar partisini cezalandıracaktır. Bu bağlamda siyaset, yönetim gücünü yani bürokrasiyi eline geçirmek için siyasal aktörlerin, özellikle meslekten siyasetçilerin yürüttüğü iktidar kavgasıdır ya da tıpkı piyasa mantığında olduğu gibi ama bu kez siyasal anlamda bir rekabettir. Seçimle oluşan demokratik siyasal iradenin temel fonksiyonu siyasal iktidarın onaylanmasıdır (Habermas, 2002a: 151-156).

Liberal modelin piyasa mantığına karşı Habermas, cumhuriyetçi modelin “iletişim” mantığını almaktadır. Cumhuriyetçi anlayışta siyaset, tözsel etik yaşamın yansıtılmış biçimi olarak bir anlam kazanır. Burada siyaset, yasalar karşısında özgür ve eşit yurttaşların birbirlerine bağımlılıklarının farkına vardıkları alandır. Yurttaşlar, siyaseti, müzakereye tam açık biçimde katılarak bu birlikteliği geliştirmenin bir aracı olarak görmektedirler (Habermas, 1996: 38; 2002a: 155). İletişim mantığının ürünü olan yurttaşlık, liberal anlayışın negatif hak ya da özgürlük görüşünden farklı olarak, pozitif özgürlükle tanımlanmaktadır. Cumhuriyetçi model için asıl önemli olan hak ve özgürlükler, politik katılım ve konuşmaya ilişkin olan pozitif hak ve özgürlüklerdir. Bu özgürlükler, dışarıdan gelecek baskılardan bağımsız olma ve özel alanda dilediğini yapma olarak tanımlanan liberal özgürlüğün aksine, ortak bir uygulamaya katılmanın güvencesini sağlamak içindir. Cumhuriyetçi model erdem beklentisi içerdiğinden müzakere ile etik topluluk arasında bir bağlantı kurar (Habermas, 2002a: 151-154). Erdem, Arendt’in antik Yunan’ı idealize ettiği ve polisten, özellikle Aristo’nun zoon politicon”undan türettiği “cumhuriyetçi yurttaşlık” düşüncesinde politik katılımı özdeşleştirilir. Yurttaş, topluluğun politik ortak yaşamına katılmak için kişisel çıkarlarını ve gündelik uğraşlarını bir kenara bırakan, topluluğun uyumunu bozabilecek aşırılıklardan (zenginlik, davranış vs.) uzak duran, kısacası kolektif varlığın sürdürülmesi için özveride bulunması gereken kişidir (Arendt, 2006). Ancak Habermas, cumhuriyetçi modelin “özneler arası iletişim” boyutunu liberal modelin siyaseti seçim ve rekabete indirgeyen görüşüne tercih etmekle birlikte, iletişimi ya da katılımı siyasal alanla sınırlamaz. Benhabib (1996: 251)’in belirttiği

gibi, Habermas'ın söylemsel modelinde katılım, ancak dar bir şekilde tanımlanan politik bir süreçle (seçim) gerçekleşebilecek bir etkinlik olarak değil, toplumsal ve kültürel alanlarda da söz konusu edilebilecek bir etkinlik olarak görülmektedir.

Habermas, yaşam evreni ile dizge arasında gerilimi ortadan kaldıracak bir modeli oluşturabilmek için, her iki taraftan öğeler alan söylemsel kamu alanı modelini geliştirmektedir. Yurttaş, ne bütünü temsil eden ve onun adına davranan siyasal aktördür ne de bireysel aktörler sistem süreçlerinde körü körüne hareket eden bağımlı değişkenlerdir. Habermas'ın söylemsel modeli, cumhuriyetçi modele uygun olarak merkeze siyasal görüş ve irade oluşumu sürecini almakta, ama bunu yaparken negatif özgürlükleri de güvence altına alan anayasayı ikincil bir öge olarak görmemektedir. Çünkü anayasa ile hukuk devletinin temel hak ve ilkeleri demokratik işleyişteki önemli iletişim koşullarını kurumsallaştırır. Habermas, siyasetin başarısını toplu eylemde bulunan yurttaşlara değil, eylemde bulunmadan önce çerçeveyi oluşturacak iletişim usullerinin ve koşullarının kurumsallaştırılmasına dayandırmaktadır. Parlamenter organlar ve kamusal alanın “gayri resmi” ağları aracılığıyla akan iletişim süreçleri, “daha yüksek düzeydeki özneler arasılığı” mümkün kılar; bu şekilde enformel kamuoyunun oluşumu karar organları üzerinde etki yaratır; etki siyasal seçimlerin oluşturduğu kanallarla “iletişimsel güç”e, iletişimsel güç ise yasama yoluyla “idari güç”e dönüşür. Liberal modelde bulunan devlet ile toplum arasındaki sınır korunur, ama burada, burjuva kamusunda olduğu gibi, yönetsel mekanizmadan olduğu kadar ekonomik alt dizgeden de ayrı duran özerk kamusal alanların toplumsal temeli sağlanır. Ancak Habermas (2002a: 144)'ın ifadesiyle, “kamusal alanın iyi işlemesi ile düşünce ve irade oluşumunu sağlayan diskursif/söylemsel/tartışımçı yapının, sözleşmeye dayanan mevcut karar ve temsil mekanizmalarının yerini alacağı anlaşılmamalıdır.”

Bu demokrasi anlayışı modern toplumun bütünleşmek için ihtiyaç duyduğu para, yönetsel güç ve dayanışmadan oluşan üç kaynak arasında dengeyi ön görmektedir (Habermas, 2001: 44- 48). Bu kaynakların günlük dilde karşılığı sermaye, devlet ve toplumdur. Örneğin kitleleri, izleyici, okuyucu, dinleyici gurubuna indirgeyen medya (sermaye) ile devletin kurumsallaşmış örgütler ve aile ilişkileri arasında sıkışıp kalmış bireyler için kendilerine “aidiyetlik” duygusu sağlayan, gönüllülüğe dayalı ara kurumlar, iletişimin çoğullaşmasıyla çok boyutlu farklı kamuları oluşturacaktır (Yelken, 2003: 45- 51). Çünkü “kamu alanı; yurttaş olarak hepimizin ortak olduğu o yapay dünya, hem bireyselliği hem eşitliği mümkün kılan bir ara durumdur” (Villa, 1996:262). Görüldüğü üzere Habermas'ın amacı sadece bürokratik kuşatmayı kaldırmak değil, her türden tahakkümden arındırılmış bir alanda iletişimi olanaklı kılmaktır.

Siyasal ve bürokratik kararların kendisine bağlandığı ve bu şekilde meşruiyet kazanabildiği söylemsel modelin temel unsurları yurttaşlık, haklar ve katılım olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda tahakkümden arındırılmış ideal bir konuşma ortamı olarak tasarlanan kamusal alan, kuramsal olarak, bir karardan etkilenen her yurttaşın söylem sürecine eşit biçimde katılma hakkını, herhangi bir sava itiraz etmek için soru sorma, yeni bir sav ileri sürme, öne sürdüğü savları tanımlama, davranış, arzu ve isteklerini ifade etme haklarını gerektirmektedir. Bu hakların kullanımı açısından bu haklara ek olarak, hiçbir konuşmacı tartışma süreci içerisinde içsel (manevi) ya da dışsal (fiziksel) bir zorlamayla engellenemez ve söylem, kural olarak rasyonel iletişimin ürünü olan bir uzlaşmayı hedeflemektedir. Söylemsel modeli “postmodern kamu yönetimi”ne uyarlayan Fox ve Miller’a göre, ayrıca söylem etiği açısından, katılımcıların samimi ve içten olmaları gerekmektedir (Fox ve Miller, 1995: 12).

SONUÇ: KUŞATMASIZ BİR ALANIN OLABİLİRLİĞİ ÜZERİNE

Söylem alanının uzlaşma zemini üzerine kurulması, Habermas her ikisinin bir tür sentezini yaptığını düşünse de, hem liberal hem de cumhuriyetçi modelin olumsuz izlerinin de bu söylem içerisinde kaldığını düşündürmektedir. Habermas, yaşam evreni ile dizge arasındaki gerilimi ortaya koyarken sözünü ettiği kültürel norm ve değerler ile onları kuşatan iktidar araçlarını (para ve bürokrasi) söylemsel kamu alanı modeliyle bütünlük içerisinde tutmaya çalışmaktadır. Ancak söylemsel kamu alanı modelinin teorik olarak oluşturulan ilkelerinin pratikteki geçerlilikleri sorgulanmaktadır.

Habermas’a yöneltilen eleştirilerin başında “ampirik eksiklik” ve “soyutluk” eleştirisi gelmektedir. Bu bağlamda eleştiri getiren bir isim olan Gould, farklılıkların kamusal alanda yeterince dikkate alındığı kuramsal çerçevenin henüz soyut olmaktan kurtulamadığını öne sürmektedir. Farklılıkların kamusal alanda temsili hâla sorun olmaya devam etmektedir. Hangi farklılıklar, neye göre, nasıl tanımlanacaktır? (Gould, 1999: 244). İlk sorun, söylem aracılığıyla genelleştirilebilir çıkarların saptanmasına yapılan vurgunun, bireysel farklılıklara, grup farklılıklarına ve bunların kamusal alanda oynadığı role yeterli ağırlık verip vermediğidir. Kuramsal düzeyde cinsiyet, kültür, ırk gibi farklılıklar kamusal alanda eşitliği bozmamaktadır. Çünkü herkesin konuşma özgürlüğü vardır ve hiçbir çıkarın dile getirilmesi önlenmemiştir. Ama söylemin amacını ve yöntemini ayırt eden şey, her ne kadar “konuşma” olarak görünse de aslında “anlaşma”dır. Anlaşma baskısı yüzünden kuramsal düzeyde çok sesli söylem için ön koşul olan çeşitlilik, pratikte pek bir anlam ifade etmemektedir. Gould’un yer

verdiği ikinci sorun, söylemin etki sahasıdır. Gould, Habermas'ın ortak hedeflere ilişkin karar vermede kamusal alanı daralttığını, ya da başka bir deyişle nihai anlamda son kararı vermeyi devlete bıraktığını öne sürmektedir. Üçüncü ve asıl sorun, herhangi bir anlaşmanın geçerli ve etkili olabilmesi için anlaşmaya katılan herkesin, varılacak sonuca uyma yönündeki usul üzerinde de uzlaşmaya varmasının gerekliliğidir. Böyle bir durum usul kadar üzerinde anlaşılacak normların meşruluğunu da ilgilendirir. Bu bağlamlarda uzlaşmaya ya da konsensüse varma gereğinin baskısı, bireylerin kendi farklılıklarını ifade etme cesaretini kırabilir (Gould,1999: 244-250). Gould, bu eleştirilerin Habermas'ın söyleme ilişkin kamusal alanının önemini azaltmadığını belirtmektedir. Gould'un eleştirileri, giderilmesi için çaba harcanması gereken eksiklikleri göstermek içindir.

Kamusal alan yaklaşımına doğrultulan eleştirilerin en geçerli olanlarından biri de feminist eleştiridir. Feminist eleştiri, aslında Gould'un sorduğu soruların kadınlarla ilgili boyutudur. Kadının toplumsal konumu ve eşitsiz ilişki biçimlerinin yer aldığı özel yaşamın kamusal tartışma dışında bırakılması ciddi bir sorundur. Liberal düşüncede baştan beri ev işlerinin, yaşamın günlük gereksinmelerini karşılamanın, cinselliğin ve yeniden üretimin, çocuk bakımının, hastalığın ve yaşlılığın alanı olan kişisel alan eşitlik dışı ve rıza dışı alan olarak tanımlanmakta, özel alan adalet sahası dışında düşünülmekteydi. Benhabib (1999: 90-92)'ye göre, Habermas'ın da dahil olduğu çağdaş normatif etik ve politika teorileri, cinsiyet konusuna karşı körleşmişlerdir; yani bu teoriler, farklı sorunları, yaşamın bütün alanlarında kadın öznelerine karşı erkekliğin deneyimlerindeki farklılıkları görmezden gelerek, toplumsal yaşam alanı içerisinde erkeklerin kadın üzerindeki tahakkümünü gizlemişlerdir. Burjuva yurttaşlar bürokratik bir kuşatma tehlikesine karşı modern devletten özerklik isterken kendileri evde ve toplumsal yaşamda kadını kuşatmakta, kamusal alanda kadınlara duyarsızlaşmaktadırlar.

Her türlü kuşatmadan arınmış, söylemsellik kurulan bir kamusal alan düşüncesi yalnızca kadın erkek ilişkileri bağlamında eleştiri konusu olmuş değildir. Aynı zamanda erkek ya da kadın, genç ya da yaşlı, yoksul ya da zengin, siyah ya da beyaz, yerli ya da göçmen fark etmeksizin toplumda farklılıklar arasında kurulan her türlü iletişimde bir şekilde farklı düzeylerde eşitsizlik söz konusudur. Bu bağlamda Touraine, Habermas'ın özne ve iletişim anlayışını yadsımaktadır. Touraine, bu teoriyi eleştirirken özneler arası iletişimin bireyleri karşı karşıya getirmediğini; bu iletişimin, bir yandan toplumsal konumlar ile iktidar kaynaklarının, öte yandan kişisel ve kolektif tasarımların karşılaşması olduğunu ileri sürmektedir. O'na göre, her birey toplumda dil mübadeleleri içinde olmaktan çok bağımlılık ya da işbirliği ilişkileri içinde bulunmaktadır (Akt. Gorz, 2001:177). Touraine (2002: 373)'e göre demokraside vurgu, özneler arasılığı değil, bizatihi büyük harfle "Özne"ye, iletişime değil ben/özne üretimine yapılmalıdır.

Habermas'ın kuramına özne bağlamında eleştiri yöneltenlerden biri de Bottomore'dur. Bottomore (1994: 95- 100), kolektif bir özne olarak işçi sınıfının ortadan kalkışı temasını işleyen Frankfurt Okulu'nun bir üyesi olarak Habermas'ın da bu konuyu Amerikan istisnacılığına dayandırıldığını söylemektedir. Amerikan istisnacılığı, siyasal olarak örgütlenmiş bir işçi sınıfının Amerikan toplumundaki uzun süreli yokluğunu ifade etmek için başvurulan bir anlayıştır. Bu anlayışın Habermas'taki yansıması, ekonomik çözümlerinin önemsiz bulunması, işçi sınıfının dünyadaki durumuyla ilgili kapsamlı ampirik çalışmalara yer verilmemesi, emek kavramının eylem kavramının altına yerleştirilmesidir.

Kuşatmasız bir yaşam evreninin verili koşullar altında gerçekleşmesi olanaklı değildir. Bürokratik kuşatmanın kaldırılması yerine sınırlarının belirlenmesi ve onun meşruluğunun sağlanmasıyla yetinmek, global kapitalizmin kuşatmasını görmezden gelmek ya da yeterince önemsememek anlamına gelmektedir. 80'lerden sonra toplumsal yaşam alanlarından çekilen devlet, globalleşmenin gerekleri doğrultusunda geri çekilirken günümüzde yine kapitalizmin faturalarını ödemek üzere yeniden çağrılmaktadır. Üstelik bir de Habermas'ın ve onun ait olduğu Frankfurt Okulu geleneğinin üzerine çok eğilmediği Batı dışı bir dünya ve o dünyanın gerçeklikleri vardır. Küreselleşen eşitsizlik, yoksunluğa dönüşmeye başlayan yoksulluk, bireyi kuşatan dizgenin (sermaye ve devlet) yanı sıra premodern dönemi çağrıştıran yerel, baskıcı töre ve adetler de insanı (haklarıyla birlikte) kuşatmaktadır. Afrika'da ve Ortadoğu'da yaşanan iç çatışmalar, globalleşmiş açlık ve sefalet, hortlayan ataerkil örf ve adetler, ekolojik sorunlar göz önünde bulundurulduğunda global dünyanın iletişimden çok şiddet üreten bir ortama doğru sürüklenmekte olduğu açıktır.

Held ve Simon (2006: 410-411), Habermas'ın tartışmasının yeterli olup olmadığı konusunda kuşku duymaktadırlar; ama Habermas'ın sorunları açığa çıkarmaya yardımcı olmayı ve böylece ampirik araştırmayı ve daha fazla kuramsal tartışmayı tetiklemeyi amaçladığını belirtmektedirler. Habermas'tan aldıkları bu ifade, aslında çalışmalarının ampirik açıdan eksik olduğunun bizzat Habermas tarafından üstü kapalı olarak kabulüdür. Ancak yine ifadeye bakıldığında Habermas'ın çalışmalarının siyaset bilimine kazandırdığı kavramlar, tartışma alanları, ampirik çalışmalara sağladığı teorik çerçeveler düşünüldüğünde amacına ulaştığı görülmektedir. Habermas'ın özgünlüğü, kuramının pratikteki açmazlarına rağmen, bireyleri ortak sorunlar üzerine tartışan, çözüm arayan ve daha iyi bir dünya kurmaya çalışan özneler olmaya yönlendirmesi ile rasyonelliği yaşamdan dışlamayarak moderniteye “tamamlanmamış bir proje” olarak iyimser yaklaşmayı sürdürmesidir.

KAYNAKÇA

- ARENDR, H. (2006), İnsanlık Durumu, Çev. Sina Şener, İletişim: İstanbul.
- BENHABİB, S. (1992), "Models of Public Sphere: Hannah Arendt, the Liberal Tradition and Jurgen Habermas" Craig Calhoun(ed.) Habermas and Public Sphere, MIT.
- BENHABİB, S. (1999), Modernizm, Evrensellik ve Birey, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı: İstanbul.
- BOBBİO, N. (2004), "Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı", KEANE, J. (ed.), Sivil Toplum ve Devlet, Yedi Kıta: İstanbul, s. 91-119.
- BOTTOMORE, T. (1994), Frankfurt Okulu, Çev. A. Çiğdem, Vadi: Ankara.
- ÇİĞDEM, A. (1997), Bir İmkân Olarak Modernite: Weber ve Habermas, İletişim: İstanbul.
- DURŞUN, Y. (1999), "Habermas'ın Söylem Etik'ine Bakışı", Doğu Batı, Yıl: 3, Sayı: 9, s. 101- 117.
- GAYNOR, D. (2007), "Democracy in the Age of Information: A Reconceptation of the Public Sphere", erişim: www.georgetown.edu/bassr/gaynor/intro.htm, erişim tarihi: 13.10.2007.
- GORZ, A. (2001), Yaşadığımız Sefalet: Kurtuluş Çareler, Çev. N. Tural, Ayrıntı: İstanbul.
- GOULD, C. (1999), "Çeşitlilik ve Demokrasi: Farklılıkların Temsili", Seyla Benhabib (ed.) Demokrasi ve Farklılık, Demokrasi Kitaplığı: İstanbul.
- GÜLER, B. A. (2005), Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, İmge: Ankara.
- FİŞEK, K. (2005), Yönetim, Paragraf: Ankara.
- FOX, C. J./ MİLLER, H. T. (1995), Postmodern Public Administration: Toward Discourse, Sage Publications, USA.
- HABERMAS, J. (1997), Kamusallığın Yapısal Dönüşümü, Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim: İstanbul.
- HABERMAS, J. (1999), "Demokrasinin Üç Normatif Modeli" Seyla Benhabib (ed.) Demokrasi ve Farklılık, Demokrasi Kitaplığı: İstanbul.
- HABERMAS, J. (2001), İletişimsel Eylem Kuramı, Çev. M. Tüzel, Kabcacı: İstanbul.
- HABERMAS, J. (2002a), "Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları, Çev. İlkur Aka, YKY: İstanbul.
- HABERMAS, J. (2002b), Globalleşme ve Millî Devletlerin Akıbeti, Çev. Medeni Beyaztaş, Bakış: İstanbul.
- HARVEY, D. (1999), Postmodernliğin Durumu, Çev. Sungur Savran, Metis: İstanbul.
- HEGEL, F. G. W. (2004), "Hukuk Felsefesinin Prensipleri", Çev. Cenap Karakaya, Sosyal: İstanbul.
- HELD, D. / SIMON, L. (2006), "Habermas'ın Geç Kapitalizme Dair Kriz Kuramı", H. Emre Bağce (ed.), Frankfurt Okulu, Doğu Batı: Ankara, s. 387- 412.
- HEYWOOD, A. (2007), Siyaset, Çev. B. Kalkan vd., Adres: Ankara.
- KARA, U. (2004), Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü, Özgür Üniversite Kitaplığı: Ankara.
- MARX, K. (1997), Yahudi Sorunu, Çev. Niyazi Berkes, Sol Yayınları: Ankara.
- MOUZELİS, N. P.(2003), Örgüt ve Bürokrasi, Çev. H. Bahadır Akın, Çizgi: Konya.

- ORWELL, G.(1984), 1984, Çev. Behzat Tanç, Yağmur: İstanbul.
- ORWELL, G.(2007), Hayvan Çiftliği, Çev. Celal Üster, Can: İstanbul.
- SHABANİ A. P. (2007), “Habermas’ Between Facts and Norms: Legitimizing Power?”, Working Paper, University of Ottawa, Erişim: www.bu.edu/wcp/Papers/Poli/PoliShab/htm, 13.10.2007.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI, Ş.(2005), “Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi”, Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı: 10, s. 139- 162.
- ŞAYLAN, G. (2008), Temsili Liberal Demokrasinin Ölenemez Krizi, İmge: Ankara.
- TOURAINÉ, A. (2002), Modernliğin Eleştirisi, Çev. Hülya Tufan, YKY: İstanbul.
- WAGNER, P. (1996), Modernliğin Sosyolojisi, Çev. Mehmet Küçük, Sarmal: İstanbul.
- WALZER, M. (1992), “The Civil Society Argümant”, Chantal Mouffe (ed.), Dimension of Radical Democracy, Verso; London.
- WEBER, M. (2005), Bürokrasi ve Otorite, Çev. Bahadır Akın, Adres: Ankara.
- VERGİN, N. (2008), Siyasetin Sosyolojisi, Doğan Kitap: İstanbul.
- VILLA, D. (1996), “Postmodernlik ve Kamusal Alan”, Cogito, Yaz, Sayı: 8, s. 259- 274.
- YELKEN, R. (2003), “Kamusal Alan Kim(ler)in Alanı”, Sivil Toplum Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 2.